

עוד בענין הרב מטברייג וישיבת 'מרכז הרב'*

א. כפי שתיאר גרשוני בצדק (בעמ' 98) - עלייתו של הרב בורשטיין ארצה באלול תרפ"ד לא היתה כרוכה כשלעצמה בקבלת כהונה כלשהי. יתכן כי בשנה שלפני העליה היו גישושים מצידו בנוגע למשרה רבנית או ישיבתית¹, אך הדבר מסופק מאוד².

ב. אמנם באשר לעצם הרצון להיות רב בארץ ישראל העיד אחיו כי "עוד בימי נעוריו הגיד לי כי היה בוחר להיות רב באחד הכפרים בארץ ישראל מלהיות רב בעיר גדולה בחו"ל"³. למעשה, מגעים להבאת הרב בורשטיין לכהן בראשות מוסד תורני בירושלים התקיימו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה: בתרע"א הוקם במוצא, ביוזמתו של נדבן אמריקני, "בית מדרש לרבנים" בו נועדה ללמוד קבוצת אברכים מובחרת מיישובות ירושלים, אך כעבור זמן קצר נסגר המוסד עקב קשיים כלכליים⁴. את החלל ביקשה למלא חברת 'עזרה' היהודית-גרמנית (Hilfsverein),

* בגליון הקודם של 'המעין' (נא, ב [טבת תשע"א] עמ' 104-96) התפרסם מאמרו של ידידי שמריה גרשוני אודות הרב אברהם אהרון הכהן בורשטיין זצ"ל מטברייג וכהונתו בישיבת 'מרכז הרב'. בתשעת הסעיפים הבאים אוסיף בעז"ה מידע משמעותי בענין כהונה זו שלא נזכר במאמר, כשבבסיס דבריי התיאור במאמר הנ"ל.

1 את האפיזודה שהזכיר גרשוני בנוגע להקמת ישיבה ביבנה, איני מכיר; מאידך, בספרו של רז"א רבינר, 'רבנו מאיר שמחה הכהן', תל אביב [תשכ"ח], עמ' קנט, מובאת עדות אדם שראה אצל הרב ישראל אבא ציטרון אב"ד פ"ת מכתב שקיבל מהרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, שהמליץ על הרב בורשטיין ש"ידע ויבין לנהל עניני העיר העברית בדרכי שלום". הכותב טוען שהרב בורשטיין היה אז מועמד לרבנות תל אביב - אולם הדבר אינו מסתבר, שכן כבר בקיץ תרפ"ג נבחר לתפקיד זה הרב שלמה הכהן אהרונסון ('אנציקלופדיה של הציונות הדתית', כרך א, תשי"ח, טור 41), ובחירות נוספות לא עמדו על הפרק; כנראה איפוא, שהביטוי "העיר העברית" נאמר על דרך הכלל - עיר ביישוב החדש.

2 למשל, השוו ידיעה אחרת הגורסת כי הרב בורשטיין נתמנה באביב תרפ"ד לרב העיירה ליבו שבקורלאנד (קובץ 'בית ועד לחכמים' - סאטמר, ט"ז אייר תרפ"ד [שנה ג חוברת טו] עמ' 2), כחצי שנה בלבד לפני עלייתו ארצה! גם אם הידיעה מדוייקת ברור כי מינוי כזה לא יצא אל הפועל, ובכל אופן נמצאנו למדים שוב כי לא כל שנכתב סביב ענייניו של הרב בורשטיין בשנים אלה, ואפילו במקורות בני התקופה, הינו נכון בהכרח.

3 הרב ראובן הכהן בורשטיין, 'דברי רד"ך', ורשה תרפ"ה, עמ' ז. מעניין שעדות זהה לחלוטין סופרה במקביל גם על הרב ישראל אבא ציטרון הנזכר (ראו: הרב יצחק יהודה ספיר, 'גיא חזיון', פתח תקוה תרפ"ט, עמ' 5); מדובר אפוא בהלך-רוח שהיה רווח למדי בקרב רבני ליטא של אותו דור.

4 עי' במאמרו של מ' אליאב, 'קדתרה' גליון 70, טבת תשנ"ד, עמ' 97.

שהפעילה כבר בירושלים באותן שנים בית מדרש לרבנים בעל אוריינטציה ספרדית-מודרנית⁵, וביקשה כעת להרחיב את פעולתה גם ליישוב הישן האשכנזי. לשם כך נעשתה פנייה בחורף תרע"ג אל הרב בורשטיין, שכיהן אז כרב בטבריה, במטרה למנותו לראש בית המדרש. לפי הידוע, הרב בורשטיין הסכים להצעה; אך בשלב זה פנו בתי הדין הירושלמיים אל ה'חפץ חיים', ר' חיים מבריסק ועוד כדי שישפיעו עליו לבטל את הסכמתו - פנייה שהצליחה ככל הנראה⁶.

ג. הרב בורשטיין הגיע אפוא לארץ ישראל כאדם פרטי. הקשר בינו לבין הראי"ה קוק נוצר, קרוב לוודאי, ביום רביעי כ' כסלו תרפ"ה, אז חזר הראי"ה לארץ ישראל ממסעו הארוך בחו"ל, וכבר בנמל יפו התוודע לרב בורשטיין, שאף נשא על רציף הנמל נאום לכבוד חזרתו של הראי"ה⁷. כחודש וחצי מאוחר יותר פנה הראי"ה אל הרב שמואל יצחק הילמן, ומסר לו כי "...אחד מהמיוחדים שבגדולי דורנו שיח', כבוד הגאון ר' אברהם בורשטיין שליט"א האבד"ק טאווריק, שקבע מושבו בא"י, וכעת הוא עומד לייסד אהלו בעה"ק ירושת"ו, והננו צריכים לתור בעדו דירה הגונה..."⁸; שמריה גרשוני כותב, על פי ניתוח איגרות של הראי"ה ותאריכיהן, כי הסכמת הרב בורשטיין לכהן ב'מרכז הרב' "התקבלה רק בסוף שבט", אולם יש בידינו לקבוע כי הסכמה עקרונית כזו התקבלה עוד בתחילת טבת, פחות משבועיים לאחר מפגשם של השניים ביפו. כך מתברר ממכתב ששלח חתנו של הראי"ה, ר' ישראל שמעון רבינוביץ-תאומים, לעסקן אישי-יפו ר' בצלאל לפין, ביום חמישי ה' טבת תרפ"ה. ממכתב זה אנו לומדים גם פרטים נוספים על היקף הפעילות שתוכנן לרב בורשטיין ב'מרכז הרב': "בתשובה על מכתבו מיום ב' ב' טבת למו"ח הגאון שליט"א, בנוגע לסדורו של הרב הגאון מטווריק בהשיבה העולמית, אוכל להודיעו שתיכף כשיבוא הגאון מטווריק ירושלימה יסודר אי"ה הדבר. בנוגע להשיעורים שלו, בטח יחליטו

5 מראשי המלמדים במוסד היה הרב בנציון קואינקה (עי' בספרו 'הזכרונות והתולדות', ירושלים תרצ"ח, עמ' 41-42) בעל 'המאסף', וכן לימד בו זמן מה הרב בנציון מאיר חי עוזיאל. עי' גם בספרו של מנחם פרידמן, 'חברה במשבר לגיטימציה', ירושלים תשס"א, עמ' 66-69.

6 ראו: 'האור' י"ט אדר תרע"ג (ירושלים, שנה 31 גליון 134) עמ' 2; שם ח' אייר (גליון 190) עמ' 2; וטיטות מכתב ביה"ד האשכנזי ל'חפץ חיים' שהוצגה לאחרונה בקטלוג טבת תשע"א של בית המכירות 'אסופה', מס' 514. אפיזודה זו רמוזה ללא שמות בספר 'האיש על החומה' כרך א עמ' 307.

7 ראו הדיווח בירחון 'שערי ציון' שנה ה חוברת ג-ד [ירושלים, כסלו-טבת תרפ"ה], דף טו ע"ב. מקור זה הועתק גם במאמרו של גרשוני.

8 אף מקור זה אוזכר בקצרה על ידי גרשוני, על בסיס הציטוט החלקי שבספרו של הרב יוחאי רודיק, 'חיים של יצירה'; המכתב המלא, ממנו ציטטתי, נמצא בארכיון 'בית הרב' מס' אט334. הפניה לרב הילמן שבלונדון בבקשת עזרה במציאת דירה בירושלים, מוסברת לאור עמידתו של הלה בראשות קרן עזרה ליושבי א"י, בצירוף העובדה כי בשנה זו (תרפ"ה) הוא ביקר בארץ ישראל ושהה בה עד אמצע חודש טבת (שערי ציון שם, דף טז ע"א), ומטבע הדברים נפגש גם עם הראי"ה.

בהיותו הנה אי"ה בצוותא. נ"ב, השיעורים צריכים להיות שלוש פעמים בשבוע, ובאולם הישיבה. בכל זאת לא נכביד על הגאון שי' במספר השיעורים בחורף זה. המשכורת יקבל מיום בואו ירושלימה"⁹...

ד. ממכתב זה, וכן ממכתב הראי"ה לרב הילמן שנזכר לעיל, לא ברור האם הרב בורשטיין החליט לעלות לירושלים מפני שהזמן לכהן בישיבת 'מרכז הרב', או שמא הוא תכנן בלאו הכי לקבוע שם את מושבו, והראי"ה ניצל את ההזדמנות כדי להציל לו את התפקיד. תימוכין להשערה השניה ניתן למצוא בעובדה כי גם בחודשים שלפני חזרת הראי"ה לארץ שהה הרב בורשטיין בירושלים פרקי זמן משמעותיים¹⁰. בין כך ובין כך, מצב בריאותו הרופף של הרב בורשטיין - כפי שתואר במאמרו של גרשוני - עיכב את בואו בשנית לירושלים ותחילת כהונתו ב'מרכז הרב'; תאריך בואו, בסופו של דבר, היה יום ראשון י"ב אדר תרפ"ה¹¹. משך כהונתו בישיבת 'מרכז הרב', עמד אפוא על תשעה חודשים ושבוע אחד בדיוק (אף פטירתו היתה ביום ראשון).

ה. שאלה שטרם באה על פתרונה עד עתה, היא: מה היתה ההגדרה המדויקת של תפקיד הרב בורשטיין ב'מרכז הרב'. מקורות מאוחרים למיניהם מתארים אותו כ"ראש ישיבת מרכז הרב", אולם אין שום מקור בן התקופה הנוקט בהגדרה כזו כלפיו, והמקורות המאוחרים גם אינם מסבירים את היחס בינו לבין תפקיד הרב חרל"פ¹². בשאלה זו נגע גרשוני בהערה 36 במאמרו, כשציטט מדברי הרב מנחם אושפיזאי המתאר שהרב בורשטיין היה "ראש ישיבה כללי" ואילו הרב חרל"פ היה

9 פנחס גרייבסקי, 'ר' בצלאל לפין - תולדותיו ודברי ימי חייו, ירושלים תרפ"ו, עמ' 70. הראי"ה המתין אפוא לא לעצם הסכמת הרב בורשטיין למילוי התפקיד, אלא לאישורו על תחילת הכהונה בפועל. יש לציין כי לגבי מכתבו של הראי"ה לרב אברהם דובער כהנא שפירא מקובנא, שהובא במאמרו של גרשוני, ישנה בידינו גם תשובתו של הראי"ה, הכותב לראי"ה בתאריך ו' ניסן: "...כן חליו של ידידנו הגאון מוהרא"י בורשטיין נ"י, שאינה רצוי' תמיד, קשה ביחוד עתה בראשיתו [=של מרכז הרב]. הבה נקוה כי הכל יגמר בעז"ה לטובה, והמוסד יעלה ויפרח כראוי לו ולמיסדו הגדול" ('אגרות לראי"ה', מהדורת ירושלים תש"ן, עמ' רפח).

10 בחוברת 'קולה של ירושלים', תרפ"ה, שעסקה בתוכניות הקרן לבניין ירושלים, מופיע שמו של הרב בורשטיין בין החתומים כאחד מ"גדולי רבני חו"ל שהם כעת בעיה"ק", בתאריך תשרי תרפ"ה (ראו: בנימין קלוגר, 'מן המקור' חלק ה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 54. מקור זה אוזכר גם במאמרו של גרשוני). בנוסף, בראש הספר 'תולדות זאב', ירושלים תרפ"ט-תרצ"ה, נדפסה הסכמת הרב בורשטיין מער"ח כסליו תרפ"ה, "בתוככי ירושלים עיה"ק" - הרי לנו שהייה ממושכת בירושלים, או לפחות ביקור כפול בה (אפשרות סבירה פחות לדעתי, בהתחשב בטלטולי הדרכים באותם ימים ובחוליו של הרב בורשטיין).

11 ראו הדיווח ב'שערי ציון' שנה ה חוברת חוברת ה-ז [שבט-ניסן תרפ"ה], דף יט ע"ב.
12 אין לשכוח גם שהרב חרל"פ היה צעיר מהרב בורשטיין בחמש עשרה שנה. על כל פנים ברור כי בהיררכיה של סגל הישיבה היה הרב בורשטיין ממוקם באופן טבעי אחרי הראי"ה, ולא לצידו ובשווה לו.

"ראש ישיבה לדבר הלימוד"; מההגדרות הללו עולה הרושם כי בתקופת כהונתו של הרב בורשטיין אכן לא התקיימה חלוקת סמכויות חד־משמעית בראשות הישיבה, אך על כל פנים מעמדו של הרב בורשטיין נחשב לבכיר יותר לעומת הרב חרל"פ. הדברים מתאימים למה שעולה ממסמך שפורסם לאחרונה על ידי הרבנים ארי שבט ונריה גוטל, המציג את תוכנית הלימודים של הישיבה בפתח שנת תרפ"ץ¹³. ברשימת סגל המלמדים ונושאי השיעורים, לאחר פירוט שני השיעורים השבועיים של הראי"ה קוק, מופיע הרב בורשטיין ורק לאחריו הרב חרל"פ. בנוסף, אף שכל אחד מהם העביר שיעור בישיבה מדי שבוע, הרי שבאשר לרב חרל"פ היה מדובר ברוטציה בין שני שיעורים שונים (כל אחד מהם - אחת לשבועיים), ואילו הרב בורשטיין היה היחיד בסגל הישיבה, מלבד הראי"ה, שהעביר שיעור קבוע מדי שבוע. בנוסף, בעוד נושא שיעוריו של הרב חרל"פ היה הלכה ומוסר, הרב בורשטיין הוא שהעביר שיעור "פלפול הגיוני בתלמוד ופוסקים" - תפקידו הקלאסי של ראש ישיבה ליטאית.

ו. יש לציין כי הראי"ה נשאר בקשר עם משפחתו של הרב בורשטיין גם בשנים שלאחר פטירתו; כך, במכתב מ"ג סיוון תרפ"ח פנה הראי"ה לרב יעקב לווינזון מאמריקה בבקשת סיוע לאלמנתו של הרב בורשטיין, העומדת להשיא את בתה ומצבה הכלכלי בכי רע¹⁴.

ז. עוד סביב תיאור פטירתו של הרב בורשטיין, גרשוני מציין (עמ' 103) את מכתבו של הראי"ה לבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק, מכ"ח טבת תרפ"ו; יש להעיר כי במכתב מוקדם יותר, ששלח הראי"ה לבנו עוד בכ"ט כסלו תרפ"ו, הוא לא הזכיר דבר על פטירת הרב בורשטיין ימים ספורים לפני כן¹⁵ - אולי מפני שלא רצה לבשר לבנו בשורה מצערת בעיצומם של ימי החנוכה.

ח. בעמוד 102 מתאר גרשוני בקיצור מופלג את נהירתם של בחורי הישיבות שבירושלים לשיעוריו של הרב בורשטיין במרכז הרב; יש להוסיף לכך את דבריו של הרב רודיק, המספר כי תלמידים רבים של 'מרכז הרב' דאז העידו באוזניו שלשיעוריו של הרב בורשטיין הגיעו תלמידים מכל ישיבות ירושלים, כולל ממוסדות שנחשבו כבעלי הסתייגות בסיסית מדרכה של 'מרכז הרב'¹⁶.

ט. לא ניתן לדון בנושא כולו, מבלי להזכיר גם את הרב יצחק ריף הי"ד, מהמובהקים שבתלמידי הרב בורשטיין בתקופתו ב'מרכז הרב', ומי שהעלה על

13 "תכנית הלימודים בישיבת מרכז הרב לשנה"ל תרפ"ו", 'אורשת' כרך א, אלקנה-רחובות תש"ע, עמ' 7-1. והשוו לאמור לעיל במכתבו של הישר"ר-תאומים אודות היקף שיעוריו של הרב בורשטיין בישיבה.

14 המכתב נמצא בארכיון 'בית הרב' מס' אי710.

15 הרב משה צוריאלי, 'אוצרות הראי"ה', ראשל"צ תשס"ב, ח"א עמ' 540. יש לציין עוד כי תיאור הלווייתו של הרב בורשטיין וההספדים עליו נדפס בספרו של הרב משה צבי נריה, 'מועדי הראי"ה', ירושלים תש"ם, עמ' שנו-שנז.

16 הרב יוחאי רודיק, 'חיים של יצירה' ירושלים תשנ"ח, עמ' 174.

הכתב חלק משיעוריו שנדפסו לימים בספר 'נר אהרן', ואף אירגן בישיבה מדי שנה ערב לימוד בליל היארצייט של הרב בורשטיין. וכפי שמתאר הרב משה צבי נריה: "זיקה עמוקה היתה לו [=הר"י ריף] לגאון מטברג - מרן רבי אברהם אהרן בורשטיין זצ"ל - שכיהן תקופה קצרה כראש הישיבה. רוב שיעורי ההלכה שנדפסו בספר 'נר אהרן', שנתפרסם אחרי פטירתו של אותו גאון, נרשמו ע"י רבי יצחק, והוא גם ששמר על יום הזכרון שלו - י"ט בכסלו - והיה אימרו דבר הלכה בחבורה בו בערב, ומשלב בו מתורתו של אותו גאון"¹⁷. הדברים מתוארים גם, כפי שמציין הרמ"צ נריה, מפי כתבו של הר"י ריף עצמו: "בשבוע זה היה היארצייט של הגאון מטברג זצ"ל, בי"ט כסלו, והמנהג הוא אצלנו בישיבתנו הק' להזכיר ולחזור על דבר שמועה מפיו ביום הזה לפני קבוצה של תלמידים בני הישיבה אחרי תפילת מעריב [...] ותוכן של השמועה מה שאומרים ממנו, אינו זה לבד, רק אומרים איזה חידוש, ובתוך החידוש משלבים גם את דבריו, אשר בעיקר יהי' זה. ולפני שנה וגם בשנה זו נפל הגורל עלי שאני אהי' מהמגיידים, ולא יכולתי לפטור א"ע [=את עצמי] מזה..."¹⁸

איתם הנקין

עוד באותו ענין

הערותיו של ידידי איתם הנקין מעשירות את ידיעותינו כתמיד, ותן לחכם ויחכם עוד. בשתי הערות לקמן אתייחס לדבריו, ובשתי הערות נוספות אשלים את דבריי בנושא.

א. השערתי כי הרב בורשטיין חתם בכרוז כאחד מרבני ירושלים בעודו יושב ביפו רק בשל תכנונו להתיישב בירושלים¹⁹, נדחתה ע"י הנקין; התחליף שהוצע על ידו היה כי הרב בורשטיין ביקר בירושלים פעמיים או ששהה בה תקופה ארוכה (מתשרי תרפ"ה עד כסלו באותה שנה). אך נראה שהצעתי בעינה עומדת, שהרי בעיתון 'קול יעקב' דווח כבר בי"ד תשרי תרפ"ה כי "ביום ד' כ"ח אלול הופיע בעירנו [=יפו] אחד ממצויני גאוני הדור ר' אברהם אהרן בורשטיין [...] בא עם כל משפחתו לשבת באה"ק בקביעות. כנראה שישב איזה זמן קצר בת"א לנוח מהדרך ואח"כ יתישב בירושלים. 'אגודת תורה' בת"א שלחה מלאכות לקבל פניו במלון מונטיפיורי שהגאון מתאכסן שם. בשיחה ידידותית ארוכה התעניין לדעת

17 'נר יצחק', ירושלים תשי"ז, עמ' 16. הר"י ריף, נינו של הנצי"ב מוולוז'ין רבו של הראי"ה, חזר לליטא למלא את מקום אבותיו כרבה של קהילת זאגרא, ונהרג על קידוש השם בשואה.

18 מכתב מכ"ד כסלו תרפ"ט, 'נר יצחק' עמ' צח. ראו גם בהקדמת 'נר אהרן', ירושלים ת"ש.

19 הערה 14 במאמרי וסמוך אליה.

מכל פרטי הישוב הישן והחדש, וגלה דעתו שהוא מצטער מהמחלוקת בירושלם, ושמוח לראות במרכז הישוב החדש לומדי תורה ושומרי מצוה" (מתוך המדור 'החיים ביפו ובת"א'). כלומר, אף שלבו במזרח היה הטבריהגר בסוף מערב, ובתור שכזה הרשה הטבריהגר לעצמו לחתום כרב מירושלים.

- ב. אמנם בטבת כבר דווח באותו עיתון כי: "בשבוע העבר בא לעירנו [כאן, הכוונה כמובן לירושלים] הרב הגאון הגדול מוהר"ר אברהם אהרן בורנשטיין שליט"א... הוא אמנם בא לארצנו לפני איזה שבועות אבל לרגלי מחלתו הוכרח להשאיר ביפו, ועתה בא לכאן לכהן בתור ריש מתיבתא בישיבת "מרכז הרב". מפני חולשתו לא הגיד עדיין שיעור לפני בני הישיבה. ירפאהו ה' ויחזקהו להרביץ תורה בעירנו הקדושה"²⁰. עכ"פ, אף שאין זה סביר לומר שהטבריהגר הספיק לנסוע פעמיים לירושלים ובחזרה במהלך כחצי שנה, מאז עלתו ארצה עד שהחל לכהן בתפקידו בישיבת 'מרכז הרב', הדבר מחויב מעצם העובדה כי נפגש עם הרב קוק בנמל יפו בכ' בכסלו, וחתם על מסמך בער"ח כסלו בהוספה 'בתוככי ירושלים'.
- ג. כיון שבמאמר כמעט לא עמדתי על שקידתו בתורה, אציין כאן סיפור אודותיה: במלחה"ע הראשונה חשדו חיילים רוסיים כי אור שנצנץ מאחד הבתים בעיירה שאוולי שהיתה סמוכה לאזורי הקרבות מהווה למעשה איתות לגרמנים; הם פרצו לבית, ומצאו שם את רב העיירה שקוע בלימוד הרמב"ם. לאחר שהודיעו לו שהוא חשוד בריגול והוא יוצא מיד להורג, ביקש מהם הטבריהגר שימתינו שעה קלה עד שיסיים את עיונו ברמב"ם, והחיילים הממומים נעתרו לבקשה. בהשתדלותו של הכומר המקומי בוטל פסק הדין, בתנאי שיעזוב מיד את העיר. הטבריהגר אכן עזב לבוגורודסק, שם הקים ישיבה²¹.

20 שני הציטוטים הגיעו לידי לאחר פרסום המאמר. תודה לארגון 'אור האורות' העוסק בהוצאה לאור של כתבי הרא"ה קוק ותולדותיו.

21 יהדות ליטא ח"ג, בעריכת ד' ליפץ ועוד, ת"א תשכ"ז, עמ' 32 בערכו. ראה גם נתיבות שמואל, ש' קושעלעוויץ, נ"י תש"ד: "ישוב שמעתי [...] מה ששמע מהגאון המפורסם, ר' אברהם בורשטיין ז"ל מטאוורג, שאמר שהוא מתפלא מאוד למה שלא נקבעה ברכת הנהנין על לימוד תורה כי נקבעה רק ברכת המצוות, כי פלא גדול הוא אצלו שעל תענוג גדול כזה שלא נקבעה ברכת הנהנין" (על פרשת בחוקותי; והדברים מתאימים לדבריו המפורסמים של ר"ח בן עטר בפירושו 'אור החיים' עה"ת דברים פרק כו: "שאם היו בני אדם מרגישים במתיקות ועריבות טוב התורה היו משתגעים ומתלהטים אחריה, ולא יחשב בעיניהם מלא עולם כסף וזהב למאומה"...). בסיפור שהובא בקובץ 'היא שיחתי' ח"ב, ירושלים תשס"א, עמ' תתריז-תתריח, בשם הגר"ש כהנמן ראש ישיבת פוניבז', מסופר שהאירוע אירע בטבריה; אך כיון שהטבריהגר לא כיהן כרבה של טבריה בזמן מלחמת העולם הראשונה (כאמור במאמרי ליד הערות 9-10 הוא עזב אותה עם פרוץ המלחמה וחזר אליה רק לאחר המלחמה) - נראה שהעיר טבריה "הושחלה" לסיפור רק בגלל גיבור הסיפור. באותה גרסה תואר כי תוך כדי ההמתנה חל מפנה מפתיע בקרבות והגרמנים פרצו לעיר, מה שגרם לרוסים לסגת, וכך ניצל הטבריהגר ממיתה. נראה שגרסה זו העדיפה שלא להסתמך על הצלה בידי כומר...

ד. ההערה האחרונה היא אנקדוטה מעניינת ומיוחדת אודות הטבריגר: כאשר כיהן כרבה של טבריג ראה ילד צעיר משוטט לתומו בזמן שכל חבריו לומדים ב'חדר'. כשתהה על קנקנו ראה כי מדובר בילד חכם, ולכן הופתע כשהילד הסביר לו כי המלמד אמר שאינו יכול ללמוד לקרוא ולכן אין לו תקנה. הטבריגר נטל את הילד, הביאו למלמד והסביר לו ששכלו המפותח של הילד אינו מאפשר לו לקלוט אות אחת מבלי שיציץ לאותיות האחרות, ועל כן, המליץ הרב, לגזור מ'שמות' (=ספרים שהונחו בגניזה) אותיות גדולות וללמד את הילד כל אות בנפרד. לימוד זה הביא תועלת מרובה, שכן אותו הילד היה לימים הרב מרדכי פוגרמנסקי, שכוונה גם הוא 'העילוי מטבריג'²².

שמריה גרשוני

22 היא שיחתי שם, עמ' תתרמא.

★ ★ ★

עוד בענין שינוי זהות במקום פיקוח נפש*

א. הרב יעקבסון שליט"א כתב בצדק שהגרמנים לא רצו להעביר את היהודים על דתם אלא להשמיד את ה'גזע' היהודי, והרי הם הרגו גם משומדים ואף את בני בניהם של משומדים, כאלו שלא ידעו כלל שהם יהודים. ואכן, זו הסיבה שהרבה רבנים ואף מגדולי האדמו"רים גילחו בזמן השואה, כשהשעה היתה צריכה לכך, את זקנם ואת פיאותיהם, ושמו בכיסם תעודות זהות 'אריות' עם שמות של גויים, ומעולם לא נשמע ערעור על מי שניצל בעקבות מעשים אלו.

ב. בהמשך דבריו כותב הרב יעקבסון ש"אמנם ודאי... היתר זה שהצענו לא חל ולא היה תקף... אם האדם נדרש לצורך הצלתו לשאת צלב... כאן בוודאי יהרג ולא יעבור". ואני תוהה על הוודאות הזו, ושואל: אם יהודי טובע בים ורואה קרש צף על פני המים, ומתברר לו שהקרש הזה הוא צלב, האם אסור לו להציל את עצמו בעזרת קרש זה (שאינו מתכווין להעבירו על דתו כמובן...), והוא חייב לטבוע בים?

ג. חובה קדושה מוטלת עלי לפרסם עובדה שהייתי עד לה. הרב הגאון רבי ברוך רבינוביץ' זצ"ל, חתנו וממלא מקומו של הקנאי המפורסם האדמו"ר רבי חיים אלעזר שפירא זצ"ל בעל 'מנחת אלעזר' ממונקץ', גורש בשנת תש"א ממונקץ' למחנה הריכוז קמיניץ-פודולסק שבפולין, משום שלא היה בעל אזרחות הונגרית. לאחר זמן מה הוא הצליח לברוח מהתופת ולהגיע לבודפשט בירת הונגריה, והתחיל לפרסם ברבים מה שראה 'שם'. הונגריה היתה אז בעלת ברית של גרמניה, אך אחרי

* תגובה למאמרו של ראש ישיבת שעלבים הרב יחזקאל יעקבסון שליט"א מגליון טבת תשע"א (נא, ב) עמ' 20-11.

המפלה של הגרמנים בסטלינגרד בחורף תש"ג ידעו כבר כולם שהגרמנים ינוצחו בבוא היום, והרבה פוליטיקאים הונגריים חיפשו דרך להתנתק מגרמניה ולנסות ליצור שלום נפרד עם בעלות הברית**. הרב רבינוביץ' ניצל את המצב הזה, ולמרות שבעצמו היה פליט עם ניירות מזוייפים הצליח לארגן לעצמו פגישה את שר הפנים ההונגרי (Keresztes-Fischer היה שמו), כדי להציע לו רעיון מבריק: היות ומאות שנים היתה קיימת אחווה וידידות בין הונגריה לפולין, וכדי שלא יירשם בהיסטוריה לדראון עולם שהונגריה לא עשתה דבר כדי להציל פולנים הרוצים להימלט מארצם הכבושה ע"י הגרמנים, לכן הוא מציע שהוא, שר הפנים ההונגרי, יתן הוראה למשטרת הגבולות לעצום עין מפולנים (גויים כמובן!) שעוברים את הגבול לתוך הונגריה עם תעודות זהות או בלעדיהן, ולא לבדוק יותר מדי בציזיותיהם. ואכן הצו ניתן למשטרת הזרים לקבל את הפליטים מפולין, ואף להוציא להם תעודות זיהוי זמניות ורשיון שהייה. בטופס שהיה צריך למלא היה צריך לציין גם את הדת, ואלפי היהודים שניצלו בעזרת הצו הזה רשמו בדרך כלל שדתם היא RK (רומית קטולית), כאשר מקובל היה שכוונת רבים מהם הייתה לראשי התיבות Rossz Kimondani - רע לגלות, והרי לך לשון המשתמעת לשני פנים. אמנם היו בודדים שסירבו להצהיר שהם RK, ביניהם בנו של הרבי מקולושיץ וגם אחד מדודי, ואכן הם נשלחו לבסוף לאושוויץ, עם הוריי, אחיי ואחיותיי ורבבות אלפי ישראל. ה' יקום דמם.

בסה"כ כאלפים משפחות יהודיות הצליחו להינצל מהשמדה בעזרת תעודות הזיהוי המזוייפות האלו בהן בני המשפחה היו רשומים כגויים, בעקבות יוזמה זו של הרב רבינוביץ' זצ"ל. כמה מבין ה'גויים' האלו עברו להתגורר בעירי גרוסוורדיין, עיר ואם בישראל, ביניהם מקרובי משפחתי, ואיש לא טען נגדם דבר, ובקלוז' החסידי הגדול של העיר אף כיבדו את בעלי התפילה מביניהם לעבור לפני התיבה בשבתות ובחגים. היו שהגיעו בדיוק לחג הפסח, וביה"ד התיר לאפות עבורם מצות בחוה"מ. בהמשך הוקמה ועדה בראשות הרבי מוויז'ניץ זצ"ל, ה'אמרי חיים', לעזור ל'גויים' האלו. כך נתגלגלה הצלת אלפי נפשות ע"י הרב רבינוביץ' זצ"ל.

זוכרה לו אלוקיי לטובה, כי ההיסטוריונים השכיחו עובדה זו - החילונים שבהם כנראה משום שמדובר במעשה של רב ואדמו"ר, והחסידיים משום שהרב רבינוביץ' זצ"ל עזב את חסידות מונקץ', ואף כיהן זמן מה כמרצה באוניברסיטת סאו פאולו שבברזיל ואח"כ כרבה של העיר חולון. במדור "סיפורה של קהילת מונקץ'" באתר של 'יד ושם' אמנם כתבו שהרב רבינוביץ' "פעל למען פליטים יהודים ולהצלת רבנים", אך לא יותר. אמנם יתכן שגם בין אלו שניצלו בדרך זו היו כאלו שלא ידעו שאת האפשרות שנוצרה פתאום בסוף תש"ג - תחילת תש"ד לעבור בתעודות מזוייפות מפולין להונגריה יש לזקוף לזכותו!

אברהם מאיר גלאנצר

** כידוע הגרמנים ימ"ש הקדימו אותם, ובאביב של שנת תש"ד כבש הצבא הגרמני את הונגריה והביא את השואה הנוראה על יהודיה.

תגובה לביקורת על המהדורה החדשה של ספר התרומה

ב"המעין" תשרי תשע"א (נא, א) הופיע מאמר ביקורת מקיף מאת הרב יואל פרידמן מ'מכון התורה והארץ' על עבודת הרב דוד אברהם, המהדיר של ספר התרומה בהוצאת 'מכון ירושלים' שיצא לאור לאחרונה. הרב פרידמן העיר כעשר הערות בנושאים שונים - קביעת הנוסח, העימוד והחלוקה להערות תוכן והערות נוסח, הגהה עפ"י כת"י מרן בעל הקה"י, ועוד.

לפני שאענה בצורה עניינית לגופו, שומה עלי להקדים כי יש להבחין בין הוצאת וההדרת ספר בצורה "מדעית" - לבין הגשתו לציבור מתוך בית המדרש המסורתי, השמרן, זה שאינו סובל חידושים. אין בין שתי גישות אלו מכנה משותף. הן מכוונות למקומות שונים, מדברות וכותבות בשפה שונה, מקדשות מטרות שונות ואף סולדות מאחרות. בבית המדרש האחד תצילנה אוזני הלומדים בהתקלם במשפטים כמו "יתכן גם שהחומר גולמי יותר ופחות מעובד"¹, או "ואני תמה, איזה ערך יש לרוב הגהותיו של מרן בעל הקהילות יעקב, גאון ישראל, זכר צדיק וקדוש לברכה, מול צילומי 17 כתבי יד שלמים"². סביר להניח שחלק מלומדי התורה וממעייני 'המעין' אינם רואים במשפטים אלו כל פגם, שכן מדובר בביקורת "לגיטימית", שמנתחת את הדברים בצורה הגיונית וריאלית, ללא משוא פנים; אך בבית המדרש בו גדל והתחנך רבינו בעל הקהילות יעקב ז"ל, וכנראה, גם יבלחט"א הרב המהדיר שליט"א, ועוד רבים וטובים אחרים, הדבר הוא בלתי נסבל בעליל. גם הקדמה כ"כ מרגשת: "מרן, בעל הקהילות יעקב, גאון ישראל, זכר צדיק וקדוש לברכה" - אין בה כדי להתיר לכתוב אח"כ משפט כגון "יש להעריך את העובדה שהרב ז"ל למד את הספר כסדרו והגיהו במקומות הנצרכים"³; כמובן שיש לכבד את חובשי שני בתי המדרש, אך כל ניסיון לבקר את בית המדרש השני דרך ה'משקפיים' של הראשון לא יצלח, כי גם אם נראה ששניהם מדברים לכאורה שפה אחת ודברים אחדים, צריך להבין שהשפות שונות בתכלית, וכשהאחד אומר טהור חברו מבין אחרת. לאור האמור, ההדרת ספר מספרי ראשונים בצורה מדעית חייבת לכלול השוואה

- 1 'החומר' כאן הוא דברי אחד מגדולי הראשונים! המשפט הובא מתוך המבוא של הרב פרידמן לספר התרומה הל' א"י, תשס"ח, מהדורתו. ההדגשות במאמר מאת כותב השורות.
- 2 מתוך מאמר הביקורת עליו נסובה תגובה זו.
- 3 אף הרב פרידמן עצמו חש כנראה שלא בנוח לכתוב לשון זו, ולכן, שלא כמקובל, האריך ופתח את ראשי התיבות הכ"כ מקובלים 'זצוק"ל'. אגב, מרן הסטייפלר זצ"ל מסר את הגהותיו עוד בחייו להרב צבי לייטנר ז"ל עמ"נ להדפיסם. הרב לייטנר ז"ל היה מהעורכים הנכבדים והדגולים אשר קמו בדור האחרון, ואשר עבודותיו החשובות כחבר מערכת "מכון ירושלים" וכעורך במסגרת "האנציקלופדיה התלמודית" הקנו לו שם עולם. מעניין, מדוע הרב לייטנר לא אמר למרן בעל הקה"י ש"עבודתו" מיותרת כרגע?...

לכל כתבי היד הקדמונים, העבודה צריכה להיות "מקצועית", יש להבחין בה בין הערות תוכן להערות נוסח, אין להאריך במקום שאמרו לקצר וכו' וכו'. ואכן יפה עשה הרב פרידמן, לשיטתו ולשיטת בית המדרש ממנו הוא בא, כשהלך בדרך זו כשהוציא לאור את הלכות ארץ ישראל של ספר התרומה.

אך הרב דוד אברהם "נצמד" לכללים אחרים. כל המעיין בספרים שההדיר⁴ יכול להבחין בנקל, כי עיקר מטרתו היא לכלול בהערותיו את כל דברי הראשונים והאחרונים שעשויים להבהיר ולהאיר את דברי המחבר מכל זווית אפשרית, להציג גם את דעת החולקים, לברר האם נתקבלו דברי המחבר להלכה, לציין את מקור הדברים וכו' וכו'. ניתן לומר בבירור כי אדרבה, בין מטרותיו העיקריות עומדת המטרה לציין כפי כוחו את מירב מראי המקומות הנוגעים לדברי המחבר, גם כשאינם באים כלל לפרש את דבריו.

אחר שמגדירים את הדברים כך סרות מאליהן רוב הערות הרב פרידמן. למשל: המהדיר הישווה את דברי מחבר ספר התרומה לדברי הרמב"ם, אף כי מחבר ספר התרומה לא היה תלמיד הרמב"ם ולא הזכירו כמעט כלל, כדי שהלומד יוכל לעמוד היטב על בירור שיטתו אל מול שיטות הראשונים האחרות.⁵ ויפה השיב אמריו עורך 'המעין' הרב יואל קטן (שם הערה 7) שניתן להניח שהמעין יודה למהדיר אם יפנה אותו בכל ענין למקומות בהם הרמב"ם ועוד מגדולי הפוסקים עוסקים בנושא.

לטענה החמורה, שהרב דוד אברהם ההדיר את ספר התרומה רק כ"פלטפורמה" להערותיו וחידושיו, אין במה להיאחז. גם אם תימצאנה דוגמאות למכביר להבלעת חידוש זה או אחר בדבריו, עדיין אין בכך כדי לקבוע שהספר הפך לתירוץ להפצת חידושי-שלו בישראל. ראשית, משום שמדובר על חלק קטן מאוד מהחומר שבהערות, ואין לדרוש ממהדיר לכלוא לגמרי את רוחו, שהרי אין בית מדרש בלא חידוש. שנית, רחוק מאוד הוא "לחשוד" בזה ברב המהדיר דנן; זכה המהדיר ונתפרסמו כבר בשער בת רבים ספריו במקצועות התורה השונים, בהם סידרת ספריו "האיר ממזרח" על הש"ס, על התורה, ההפטרות, המועדים, המגילות, ועוד. את חידושי תורתו העלה גם על גליונות ספריו האחרים, ובהם הערותיו החשובות לספר 'זוהר הרקיע' להרשב"ץ ז"ל ו'נר מצוה' למהר"ם פיזאנטי ז"ל על אזהרות הרשב"ג, וכמובן ספר 'כלבו'.

עוד הלין הרב פרידמן אודות קביעת הנוסח בגוף הספר, והקשה בתרתי: א. מדוע להסתמך על נוסח הדפוס אף כי מלא הוא שיבושים? ב. מדוע הוגה הספר בעיקר עפ"י כת"י וטיקן 145 מתוך 17 כת"י שלמים שנמצאים בידינו כיום? אכן, אם מדובר בעבודה מדעית, הרי שחובה קדושה להשוות את החיבור לכל, או

4 ספר התרומה וגם ספר כלבו.

5 אגב, גם הרב פרידמן בהוצאתו טרח לציין לדברי הרמב"ם במקומות רבים, אם כי לא בעקביות (עי' למשל עמ' 39 הע' סז; עמ' 41 הע' עד; ועוד).

לכל הפחות לרוב, כתבי היד, ולהציג לפני המעיין את כל שינויי הנוסחאות.⁶ ועל כך נאמר "לא עליך המלאכה לגמור": יתכבדו נא האנשים שהתמקצעו בדבר, ויוציאו מהדורה חדשה, נוספת, לספר התרומה. אך בעבודה ישיבתית-מסורתית ההשוואה לכתבי היד כמעט בלתי אפשרית; מרוב שינויי נוסחאות העימוד יהפך למסורבל ובלתי קריא בעליל, ויצא שכרנו בהפסדנו. לכן, תוך התייעצות עם מומחים בתחום, בחר המהדיר כת"י אחד, קדמון מאוד, שלם מאוד, ברור מאוד, והשוואה נעשתה בעיקר על פיו.⁷ לכן גם נבחר נוסח הדפוס כנוסח העיקרי, כי מדוע נעדיף כת"י זה על אחר? כיצד ניתן להכריע בדבר, אף אחרי שהחלטנו איזה כתבי יד הם הקדמונים והאמינים ביותר? ועוד, כיון שבתי המדרש לאורך הדורות "קידשו" את נוסח הדפוס, גם אם בעל כרחם ובלית ברירה, סוף סוף עובדה היא שעל נוסח זה עמלו ויגעו שלומי אמוני ישראל בכל ארצות פזוריהם במשך דורות רבים, והסיעתא דשמיא השמורה לאותם קדמונים, ראשונים כמלאכים, שייכת אך ורק לנוסח זה, ואין אנו רשאים לשנות ממנו בגוף הטקסט. תיקון טעויות - כן; שינויי נוסח - לא!

אגב, מצינו לרבותינו הראשונים שכתבו דברים בשם ספר התרומה, ולפנינו בדפוסים המאוחרים אינם, וגם לא בהרבה מכתבי היד. לשיטתו של הרב פרידמן, היאך נכלכל צעדינו במקרים אלו?⁸ טוב עשה אם כן הרב המהדיר שהעיר על כך, לפי סדר ונוסח הדפוס שלפנינו, ובכך יישב תמיהת רבותינו גדולי האחרונים ז"ל על כך שלא מצאו כן בנוסחאות הדפוסים שלפניהם, שלא להחשיבם כטועים ח"ו.

6 העוסקים בתחום הוצאת ספרי הראשונים מכירים בוודאי את אחד מספרי הראשונים שיצא לאור לפני כחמש עשרה שנה כשהוא מלא עד גדותיו בהדלי נוסחאות, עד אשר פעמים רבות נפש המעיין הממוצע, ככותב השורות למשל, עיפה בהם. מספר זה של אחד מרבותינו הראשונים ז"ל, אשר הובא רבות בבית יוסף ובשו"ע להלכה, יצא לאור רק כרך אחד אף שעברו כמה וכמה שנים מהופעת הכרך הראשון, הבודד; ואולי זו הסיבה לכך, כי אין על עבודה מהסוג הזה קופצים מקרב באי בית המדרש, אשר לא המטרה "המדעית" בראש מעיניהם.

7 בעיקר, אך גם לפי כתבים אחרים במקומות הנדרשים. אגב, בהערה 3 שם כתב הרב פרידמן: "ברוב ההלכות (מלבד הל' תפילין וס"ת) נתקל המעיין באות ק, ואינו יודע שהכוונה לכ"י קמברידג' 668". ע"כ. כיון שחלק מצילומי הכתבים נמצאים ברשותי, לאחר העיון בהם, נראה לי בבירור כי ניתן לקבוע שהמהדיר לא השתמש בכתב זה, כי אם בכ"י רומא - קזנטזה 2989, אשר אף הוא קדום ביותר. דרך אגב, מחובתי לציין, כי לדעתי אין כל עדיפות לכת"י לונדון בו השתמש הרב פרידמן על פני כת"י וטיקן 145 בו השתמש הרב דוד אברהם. שניהם מאותה תקופה, זה מהמאה ה"ג וזה מהמאה ה"ד, לכל הפחות ע"פ נתוני בית הספרים הלאומי, ויתכן אף שדווקא כת"י וטיקן בו השתמש הרב המהדיר הוא הקדום מבין השניים.

8 ראה למשל בחי' הרמב"ן שבת צה, א. ועי' בכלבו סי' קז, מהד' הרב אברהם הנ"ל ח"ו עמ' תלח: שיכור לא ישחוט. וכן כתב הב"י בשם הכלבו ובעל התרומה, וגם זה לפנינו בספר התרומה ליתא. גם הטור או"ח ריש סימן שטז לענין תיבה שיש בה זבובים כתב דבר בשם סה"ת, ואיננו לפנינו.

"הכל הולך אחר החיתום", ומאמר הביקורת נחתם בנימה אישית משהו: "לפני שנתיים פרסמתי את הלכות ארץ ישראל... אמנם הלכות ארץ ישראל הן חלק קטן מן הספר, ולכן אני מברך בכל לבי את הרב אברהם דוד על עבודתו המקיפה. עם זאת, כיוון שאין ספק שהוא השתמש לעיתים במידה מסויימת במהדורתו, היה מתאים שיודיע על כך ב'דברים אחדים' שבראש הספר. אין כוונתי כאן להגן על 'כבודי האבוד', אלא להתריע על תופעה מכוערת שלצערנו מצויה במקומותינו, שתלמידי חכמים משתמשים בספרים שאחרים עמלו עליהם, לעיתים אף במידה גדושה, ואינם טורחים לגלות זאת. אנו בטוחים שהדברים יבואו בע"ה על תיקונם, כשהרב אברהם דוד יכתוב את המבוא המקיף בתחילת כרך א...". ושם בהערה 12 הראה מקום לארבע הערות, בהן, כביכול, השתמש הרב דוד אברהם במהדורתו.

לכאורה יפה טען המבקר, אך ניסוחו בעייתי מאוד: כשכותבים "ראה למשל..." רוח הדברים היא ש"יש לי חמישים דוגמאות, וראה למשל...". במקרה שלנו צריכים להיכנס לפרופורציה: הלכות א"י אותם ההדיר הרב פרידמן מכילים כ-3% (!) מכלל ספר התרומה, וההערות המדוברות, בהן "השתמש" הרב דוד אברהם במהדורתו של הרב פרידמן, הן ארבע מתוך 428 (!) הערות, וגם בכל אחת מהן ההערה כוללת מובאות שונות ומקורות נוספים; לא יימלט אפוא שמתוך כל המסה העצומה של מאות הערות ורבבות מראי מקומות (!) השתרבו תובנות מעטות הזוהות בתוכן למהדורת הרב פרידמן. אין בכוונתי להצדיק שימוש במהדורות אחרות מבלי קבלת רשות, או לכל הפחות נתינת התודה כאשר אכן ראוי שתינתן; אך נראה שלחניס הקדים ויצא הרב פרידמן בביקורתו 'בנימה אישית', ואם היה מתאזר בסבלנות 'סוף הכבוד לבוא', והיה הרב המהדיר משבחו על עבודתו במסגרת המבוא המתוכנן עם הוצאת שאר חלקי הספר לאור עולם, כמו שהבטיחנו נאמנה בהקדמתו למהדורה המדוברת. מכאן ועד למתיחת ביקורת כה חריפה עוד רחוקה הדרך⁹.

סוף דבר, לענ"ד לא היה מקום לביקורת זו על המהדורה החדשה של ספר התרומה.

דוד אברג'ל

9 איני רוצה להכנס לפרטים בגוף ההערות, אך די לומר, כי את הגר"א בעמ' תקסג הע' 96 כנראה שמצא הרב דוד אברהם בעצמו, שאם לא כן מי "עזר" לו להראות מקום להגר"א בשאר חלקי הספר?...

★ ★ ★

תגובה לתגובה

- איני מתכוון לכתוב תגובה ארוכה ומפורטת לדברי הרב המגיב שליט"א, אלא רק כמה הערות ענייניות 'בקצירת האומר', והקורא ישפוט.
- א. גם לאחר הסבריו של הרב המגיב עדיין לא מובן מה חשיבותן של הערות הנוסח של מרן בעל הקהילות יעקב זצ"ל. כאמור אין אני מתייחס כלל לחידושי התורה של הרב זצ"ל - אלא להערות הנוסח. 17 כתבי יד משמעם 17 עדים, טובים יותר וטובים פחות, על מה שכתב מחבר ספר התרומה; לעומת זאת הערות הנוסח של הרב זצ"ל הן מה ש'אמר לו לבו' כאשר הוא נתקל בקושי בהבנת הנדפס, קושי שבדרך כלל נעלם לפי הנוסח המתוקן שבכתבי היד. לענ"ד טובים העדים הנ"ל מהשערותיו של הרב זצ"ל.
- ב. הרב המגיב מסביר באריכות את ההבדל בין ההדרה בשיטה המדעית לההדרה בשיטה הישיבתית. אך בעצם הוא נוקט בשיטה של תפיסת החבל בשני קצותיו: אילו יש לקדש את נוסח הדפוס כדבריו יסתפק נא במהדורתו החדשה בנוסח הדפוס, ויוסיף לו הערות תוכן כיד ה' הטובה עליו וכפי שהיה נהוג מימים ימימה; אך ברגע שהוא מוסיף למהדורתו חילופי נוסח על פי כתב יד - יש לעשות מלאכה זו באופן רציני, ולא להסתפק בבחירה של כת"י אחד (על דרך הבחירה ראה להלן) ולהוסיף לכותרת בשער 'על פי כתבי יד'.
- ג. המחשבה שאפשר לבחור כת"י מדויק יותר רק מתוך התייעצות עם 'מומחים' איזהו כתב היד הקדום יותר היא מוטעית, שכן פעמים שיש כת"י מאוחר שהועתק בדיוקנות (מתוך טופס קדום שעמד לפני הסופר), ולעומתו כת"י מוקדם שהועתק ברשלנות. הדרך לבחירת כתבי היד עליהם תתבסס מהדורה מדויקת היא השוואה מדוקדקת של נוסח קטעים לדוגמא של החיבור בכתבי היד השונים, כדי למצוא ביניהם את כתבי היד המדויקים ביותר. לכן דווקא המהדיר, שהוא גם תלמיד חכם ומכיר את כל מכמני החיבור, הוא אשר יכול ביתר קלות לבחור את קטעי המבחן האלו, ולאורם לערוך את השוואה בין כתה"י ולהכריע אלו מהם ראוי שהמהדורה החדשה תתבסס עליהם.
- ד. ברוב ספרי הראשונים, בהם יש מאות ואלפי חילופי נוסח קטנים בין כה"י, ברור שאין להביא את כולם, אלא רק את החשובים והמשמעותיים שבהם. גם זו מלאכה שיש ללומדה, ומהדירים בעלי ניסיון כבר יגעו ומצאו את שביל הזהב.
- ה. הרב המגיב מציין בצדק שקיימים קטעים של ספר התרומה שמצויים בכה"י ומצוטטים על ידי הראשונים אך נשמטו מן הדפוס; לא ברור א"כ במה זכה הדפוס ש'נתקדש' יותר מאותם כתבי יד שבהם למדו הראשונים!?
- ו. מעולם לא טענתי שהרב המהדיר השתמש בספר 'כפלטפורמה להערותיו וחידושי' כדברי הרב המגיב, אלא 'כפלטפורמה לבירור ההלכה'. לדעתי תפקידו של מהדיר ספר התרומה הוא לבאר וללבן את דברי בעל ספר התרומה, ולא את הנושא ההלכתי הנידון. זאת משתי סיבות: 1. כשמבררים את הנושא ההלכתי

הנידון, ומביאים מקורות רבים מן הראשונים ומן האחרונים לדורותיהם, אין מתמקדים בדעתו של המחבר, ומחטיאים את המטרה המרכזית של הערות התוכן שהיא בירור דעתו של המחבר. 2. אין זה לכבודו של המחבר לעשותו טפל, כאילו אין הוא 'קובע ברכה לעצמו'. מובן לכל שמי שכותב חיבור על הרמב"ם מתמקד ומתרכז בבירור הרמב"ם, ואין הוא מביא את דעתו של ה'משנה ברורה' על הנושא הנידון, אלא אם כן דעתו חשובה לבירור וליבון הרמב"ם. מדוע אין זה מובן בההדרה של ספר התרומה, עד שיש לדעת המהדיר לציין ולהזכיר את כל מי שכתב משהו על הנושא הנידון בספר?

ז. באשר להערה 7, ראוי להבהיר שכ"י רומא קזנטנזה F81 2989, הוא כ"י מאוחר (מן המאה ה-15) ושולי, בניגוד למה שכתב הרב המגיב, ראה בקטלוג של כתבי היד בספריה הלאומית.

ח. גם לאחר הביקורת אני חוזר על מה שכתבתי כבר במאמרי הקודם, שיש להחזיק טובה לרב המהדיר שליט"א על עבודתו החשובה והמקיפה. התקדמנו כמה צעדים בבירור תורתו של רבי ברוך בן יצחק בעל התרומה, ואני מאחל לרב דוד אברהם שזכותו של רבנו ברוך תעמוד לו, ושיוסיף להגדיל תורה ולהאדירה.

יואל פרידמן

★ ★ ★

עוד בענין במה גדולה בזמן הזה

בגליון טבת תשע"א (נא, ב, עמ' 32 ואילך) הביא הרב קניגסברג את דברי הגרצ"ה קלישר שניתן לבנות בזה"ז במה גדולה לדעת הראב"ד שבמות הותרו אחר החורבן, ואת קושיית הגרצ"פ פרנק שבמה גדולה זוקקת קלעים, ובלא קלעים לא ניתן להקריב בה. בהמשך הביא הרב קניגסברג את ראיותיו של הגרצ"פ בצורך בקלעים, ראיה אחת שדחאה הגרצ"פ בעצמו, ועוד שתי ראיות, האחת מתוספתא זבחים והשניה ממשנת זבחים פי"ד. בשני המקורות נאמר שמקריבים בבמה גדולה כשאוהל מועד נטוי או שיש קלעים לאכילת קודשי קודשים, ומכאן שאין תוקף של במה גדולה אא"כ אהל מועד נטוי וקלעים סביבו. הרב קניגסברג דחה שאין הכוונה דוקא שיש חיוב לבנות קלעים, אלא שזהו תיאור מצב הבא לבטא לגבי התוספתא את ההבדל בין במה גדולה לבין המשכן. לגבי הראיה ממשנת זבחים הביא את רש"י במנחות הכותב שלא היו קלעים בנוב וגבעון, ובכך דבריו סותרים לדברי המשנה בזבחים; וכדי להסביר את רש"י הוא הביא את דברי רבי משה ליפשיץ בספרו 'לחם משנה' שהקלעים עליהם דיברה המשנה לשיטת הראב"ד הם חומות העיר נוב וגבעון, או בימינו חומות ירושלים.

ונראה לענ"ד שלא צדקו דחיותיו של הרב קניגסברג.

ראשית, אם כל הצורך הוא בקלעים סביב הבמה או המזבח - ניתן לבנות גם קלעים כשם שבונים מזבח! ואם כן, עד שאנו מוכיחים שאין צורך בקלעים - אפשר לכאורה להודות לשיטת הגרצ"פ פרנק ולבנות קלעים, ובכך לא ידחו דברי הרה"ג צ"ה קלישר. והרי בבמה גדולה, בניגוד למקדש, אין מיקום מדויק לקלעים, וא"כ ניתן לבנות אף קלעים לפי צורך העבודה והאכילה:

אלא שלפי הבנתי, ואלו הם דברי התוספתא והמשנה, בבמה גדולה צריך את כל המערכת של אוהל מועד ואת כל סדרי העבודה היומיומית בו, ופרט לארון שלא היה בזמן היתר הבמות בקה"ק - עמדו כל סדרי המשכן והמקדש על תילם: היתה עבודה תמידית במנורה, ובלחם הפנים, ובמזבח הקטורת. וכל זאת אין לנו בימינו לדאבוננו, וכל זה מעכב לפענ"ד לדעת הגרצ"פ פרנק. ולכן אפילו יבנה מזבח בהר המוריה לא יהיה לו תוקף של במה גדולה.

פרשת דוד בנוב עיר הכהנים (שמ"א כא) מסייעת לקביעה שלא רק קלעים הצריך הגרצ"פ פרנק אלא את כל אוהל מועד עם סדרי עבודותיו. נאמר שם (פס' ז): "ויתן לו הכהן קדש כי לא היה שם לחם כי אם לחם הפנים המוסרים מלפני ה' לשום לחם חם ביום הלקחו". וביארו חז"ל והמפרשים שדוד קיבל לאכילתו ואכילת אנשיו לחם הפנים לאחר הקטרת בזיכי הלבונה. וכיון שהמדובר כאשר הארון היה בשבי פלישתים, והבמה אשר היתה בנוב (שהוחרבה לאחר ביקורו של דוד) היתה במה גדולה, מדוע נהגו בה את דין לחם הפנים? הרי זו רק במה גדולה, ולא שילה או בית עולמים:

ומכאן, לראיה מן התוספתא (זבחים פי"ג הי"ט): "אי זו היא במה גדולה בשעת היתר במה, אוהל מועד נטוי כדרכו, אין הארון נתון שם". לפי דברי הרב קניגסברג הברייתא באה להסביר שזו במה גדולה כיון שהארון אינו במקומו; לפי הבנתי שני המרכיבים נותנים לו דיני במה גדולה: האחד שאהל מועד נטוי כדרכו, היינו כל עבודותיו כסדרן, והשני שהארון אינו שם.

וכיון שאין המדובר במזבח בלבד אלא בכל סדרי המקדש (פרט לארון), חז"ל ובעקבותיהם ראשונים ואחרונים מציינים שהיתה בנוב וגבעון השראת שכינה, כדברי הגמרא בזבחים (קה, ב): "כי אתא רב דימי אמר רבי, בשלושה מקומות שרתה שכינה על ישראל: בשילה, ונוב וגבעון, ובית עולמים, ובכולן לא שרתה אלא בחלק בנימין, שנאמר (דברים לג, יב) חופף עליו כל היום, כל חפיפות לא יהו אלא בחלקו של בנימין". וכן בפירוש המשנה לרמב"ם (זבחים פי"ד מ"ז): "ובין היות המקדש בשילה והיותו בירושלם היתה השכינה בנוב וגבעון".

ראיה נוספת ניתן להביא מן הגמרא בזבחים (סב, א): "ר"א בן יעקב אומר: שלושה נביאים עלו עמהן מן הגולה... ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית". לפי דברי הרב קניגסברג אותו נביא שהעיד שמקריבים אע"פ שאין בית לא חידש מאומה - הרי כך אף היה בנוב וגבעון, שכל עיקרן מזבח ציבורי לכל ישראל! אלא שכמו שהסברנו וניסינו להוכיח, במת ציבור או במה גדולה אינה אך מזבח - אלא

מחנה שכינה על כל סדרי עבודותיו, פרט לארון. מטעם זה נראה שאף אם יוקם מזבח בהר המוריה, לא יהא לו דין במה גדולה - במת ציבור של כל ישראל, אלא רק דין במה קטנה, עליה לא ניתן לעשות פסחים.

יעקב אפשטיין

★ ★ ★

תגובה לתגובה

א. אני בהחלט מסכים לדברים שכתב הרב אפשטיין בהבנת שיטתו של הגרצ"פ פרנק; אולם מטרת המאמר היתה יישוב דעתו של הרב צבי הירש קלישר מול ראיותיו של הרב פרנק.

ב. המגיב שליט"א מכריע שההבנה הנכונה בתוספתא היא כדברי הרצ"פ פרנק; אך לא עסקתי במאמרי בשאלה איך צריכים להכריע בהבנת התוספתא, אלא רק בשאלה איך הרב קלישר הבין אותה. ואם באנו לדון בנושא ההכרעה, לענ"ד קשה להכריע כנגד פירוש המאירי בתוספתא, ודברי אחד מגדולי הראשונים בהבנת התוספתא צריכים לקבל משקל מכריע כאשר נחלקו האחרונים בדבר.

ג. הרב אפשטיין הביא ראיה לשיטת הרצ"פ פרנק בהבנת התוספתא מן הגמ' בזבחים סב, א, שם כתוב שבתחילת ימי בית השני היה צריך להעיד נביא שמקריבים אע"פ שאין בית, ולדבריו לפי הבנתי בתוספתא נביא זה "לא חידש מאומה - הרי כך היה אף בנוב ובגבעון!" אולם דברים אלה תמוהים לענ"ד, שהרי מאן דאמר 'מקריבים אף על פי שאין בית' סובר שכל הקרבנות כולן קרבים על המזבח ללא בית מקדש, וכלשון הרמב"ם בהל' בית הבחירה פ"ב ה"ד "ואחד העיד להן שמקריבין על המזבח הזה כל הקרבנות אע"פ שאין שם בית". ובוודאי שיש בדברים אלה חידוש גדול - שלמזבח בהר הבית היה דין "מזבח" עוד לפני שנבנה הבית, ולא רק במת ציבור.

נעם קניגסברג

★ ★ ★

עוד בענין המהדורה החדשה של ספר שמירת שבת כהלכתה

לכבוד חו"מ עורך 'המעין' שליט"א.

בגליון 'המעין' האחרון (טבת תשע"א [נא, ב] עמ' 114-112) נכתבה סקירה על המהדורה החדשה והמתוקנת של הספר 'שמירת שבת כהלכתה' מאת הגאון רבי

יהושע ישעיה נויבירט שליט"א שיצא לאור זה עתה. לא עברתי על כל הספר המלא והגדוש הזה, שבכל הערה והערה שבו תלויים תילי תילים של הלכות; אך מן המעט שהילכתי בין שורותיו נראה שדעתו של המחבר נטתה באחרונה לחומרא, ובכמה פסקים הוא אף מכריע לכאורה כאן שלא כדעת רבו הגרשז"א זצ"ל, על פי רוב לחומרא (ועי' בפכ"ט הע' קלג שם הובאה **קולא** בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א, שבפשוטו אינה כדעת הגרשז"א זצ"ל. וע"ע בפכ"ד הע' עב שתיקן הגרשז"א את הדברים בהערה בח"ג, ונשמט במהדורה החדשה). להלן אביא שבע דוגמאות לדברי משני פרקים בלבד: פרק טז - משחקים בשבת וביו"ט, ופרק כג - הטיפול בדירה ובחצר בשבת וביו"ט.

א. נסיעת ילד בתלת אופן: במהדורה החדשה פרק טז סע' יח התיר לילד ליסוע בשבת בתלת אופן בתנאי "שצמיגי גלגליו עשויים מגומי מוצק", אך במהדורה הקודמת (שם סע' יז) התיר בלא חילוק להשתמש בתלת אופן "כיוון שניכר שצעצוע הילד הוא".

ב. לגו וקליקס: במהדורה החדשה שם סע' יט כתב ש"אין למנוע את הילדים מלבנות בקוביות ובאבני פלא על כל מיניהם שאין חיבורם בחוזק, אבל אם צריך לחבר את החלקים בברגים או לתוקעם זה בזה היטב - אסור, ולכן אין לשחק ולבנות באבני לגו או בחלקי קליקס וכד' שהרי הם נתקעים זה בזה בחוזקה". המילים המודגשות נוספו במהדורה החדשה, ולא היו במהדורה הקודמת, אולי מפני שאז לא היו קיימים לגו וקליקס. אולם החילוק בין אבני פלא למיניהם לבין לגו וקליקס וכד' לא פשוט כלל: עיי"ש סע' כ שאוסר לפרק ולהרכיב צעצוע מטוס או אוניה העשויים מפלסטק "שהרי החלקים מתחברים זה לזה בדייקנות מרובה, ורגילים לבנותם לימים רבים"; שמע מינה שרק באופן זה אסר הגרשז"א לבנות, אך לא אסר לילדים לבנות בלגו וכד' גם אם חיבור החלקים זה לזה חזק מעט יותר מאשר אבני פלא. וכ"כ בספר בנין שבת להגר"ח כהן (עמ' מז) ששמע מהגרשז"א שהורה בפשיטות להתיר בלגו (וע"ע בשולחן שלמה סי' שיד סע' א).

ג. כתיבה ע"י אותיות מגנט: שם סע' כד במהדורה החדשה כתב ש"אין להצמיד אותיות וחלקי ציורים מגנטיים ללוח המיוחד לכך (ואו על דלת המקרר)", כשבמהדורה הקודמת סעיף זה לא היה קיים כלל (וציין שם לפרק כג סע' מד [עיין לקמן אות ו]). אמנם אכן מובא כך בשם הגרשז"א בשולחן שלמה סי' שמ הע' לה.

ד. משחק שעשוי להרוויח או להפסיד: שם סע' לג כתב ש"אסור לשחק בשבת כל משחק שעשויים להרוויח או להפסיד בו", כשבמהדורה הקודמת כתב (סע' לב): "טוב להימנע"; והחילוק ברור (ועיין שולחן שלמה סי' שלח הע' ח).

ה. תליית תמונה על מסמר: פרק כג סע' מד (ובמהדורה הקודמת סע' טל): "מותר לתלות תמונה על מסמר התקוע מבעוד יום", ובמהדורה האחרונה נוסף: "אך יש דעות שלפיהן יש מקום להחמיר". ועי' בהע' קמא במהדורה הקודמת שגם לפי החזו"א (כלומר ה'דעות' הנ"ל) יש לומר דשרי, כיוון שתולה את התמונה כך שיהיה נוח להסירה.

1. **הצמדת מגנט למקרר:** שם סוף סע' מו במהדורה החדשה אוסר להצמיד מגנט למקרר לזמן ממושך; במהדורה הקודמת נראה שהתיר (עיי"ש הע' קמא), וכאן ואפילו לא ציין לדעה הראשונה (המתירה) כפי שהביאה בסע' מד (ויש גם להעיר שהחזו"א אסר משום בונה ולא משום תופר כמו שנראה מלשון השש"כ, וצ"ע).

2. **מעלית שבת:** שם סע' נח מתיר בשתי המהדורות לכל הדעות לעלות במעלית שבת, אך במהדורה האחרונה הוסיף: "ויש ישראל קדושים שאינם משתמשים כלל במעלית אוטומטית (מעלית שבת), הגם שמצד הדין אין לחשוש לאיסור, אלא מפני שהם חוששים וחרדים לקדושת השבת, ואשרי חלקם". ועיין בספר מאורי אש השלם (סוף חלק ב, מילואים בעניין מעלית שבת) שאמר הגרשז"א זצ"ל לבנו יבלחטו"א הגרא"ד אויערבך שליט"א שאם מותר להשתמש במעלית שבת חייבים לפרסם את הדברים, משום שהמון העם לא יעצרו עצמם מלהשתמש במעלית בשבת, ובאם יסברו שיש בכך צד של חילול שבת שהם עוברים עליו - יבואו ח"ו מתוך כך לעשות איסורים נוספים בשבת.

אני מניח שגם בשאר הספר יימצאו תופעות דומות. כמובן שאיני מביע כאן כלל את דעתי לענין הלכה.

בברכת 'משוך נועם יראתך לעם מבקשי רצונך, קדשם בקדושת השבת המתאחדת בתורתך, פתח להם נועם ורצון לפתוח שערי רצונך'.

חנניה רכל

עוד בענין משפחת גויים שנטמעה*

עם בעיות ריבוי המתגיירים בגרות מפוקפקת (בלשון המעטה) מתעורר ענין רב בבירור סוגייה זו, וייש"כ של הר"י עמיטל שעסק בה. ברצוני להעיר בקצרה כמה הערות על דבריו, בלי עיון כל הצורך בנושא.

א. אתחיל מהסוף (עמ' 30), בחזון איש (אה"ע סי' א ס"ק יח) - המקור היחיד שדן בפירוש בענין זה, והדיוק שדייק ממנו בשו"ת דבר יהושע: בסוף רשימת כמה מקרים בגמ' בהם לא סמכו על הכלל 'משפחה שנטמעה נטמעה' ובדקו או גילו פסולים, והסבר הסיבה לכך, כתב החזו"א: "וכן הא דפסחים ג' ב' שאני התם דאיהו דארע נפשיה". מדובר שם על המעשה עם הגוי שאכל קרבן פסח בירושלים, ומכאן נראה לכאורה שגם גוי שנטמע נטמע. אך כתבו התוס' ד"ה ואנא בפסחים שם שהאכילוהו קרבן פסח מטעם 'רוב [עולי רגלים] (תוס' ר"פ) [ישראל הם]', וכ"כ הרא"ש ביבמות פ"ד סי' לד. א"כ אין זה שייך כלל לדין משפחה שנטמעה, וכן פשוט - שהרי אותו גוי לא נטמע בין היהודים אלא רק התחפש ליהודי פעמים בודדות, וא"כ אין למעשה

* הערות למאמר הרב יואל עמיטל 'האם משפחת גויים שנטמעה נטמעה' ב'המעין' הקודם (טבת תשע"א [נא, ב] עמ' 21 ואילך).

הזה שום קשר לשאלתנו. וברור שגם החזו"א לא התכוון לחדש חידוש גדול כזה בדרך אגב, וע"פ ראייה שאינה דומה כלל לנידון. והעירני הרב מרדכי אלטר שבוודאי שאין כוונת החזו"א על מקרה 'ההוא ארמאה' - אלא על מעשה הכהן שאמר שהגיעו כזנב הלטאה ובדקו אחריו וכו', שעל זה אומרת הגמ' 'שאני התם דאיהו דארע אנפשיה', כלשון שהעתיק החזו"א.

ובכתובות טו, ב נפסק שאם מצא בה תינוק מושלך אם רוב ישראל ישראל, אלא שלענין יוחסין מחמירים מדרבנן שבעינן תרי רובי כפירוש רש"י שם, אבל סתם אדם הבא לפנינו ומתנהג בתורת ישראל סומכים על הרוב (רא"ש שם, ועי' יו"ד סי' רסח סע' י). וכל זה אינו ענין למשפחה שנטמעה, שהרי העיקרון הזה של הליכה אחר הרוב שייך גם באותם פסולים שאין עליהם דין משפחה שנטמעה - כגון חללים לפי הבית שמואל (סי' ב ס"ק יט), ובקידושין ע, ב עבדי פשחור בן אימר נטמעו בכהונה, ואעפ"כ לא פסלו כל שבט כהונה מהעבודה ומאכילת תרומה. ובמקרים הללו אין כלל דין 'משפחה שנטמעה', וגם אם יתברר אחרי כמה דורות שאבי המשפחה לא התגייר כדן או שהוא חלל - חייבים להודיע על כך, גם לו יהא שדין משפחה שנטמעה שייך בגוי וחלל.

גם בענין הפלשמורה (כת מיהודי אתיופיה שהשתמדה לפני יותר ממאה שנה), אפילו הרבנות הראשית שקיבלה עקרונית את יהדותם של יהודי אתיופיה דרשה מהם לעבור גיור מטעם ספק גוים שנתערבו בהם, ולא אמרו בזה משפחה שנטמעה נטמעה. ובהם הם דומים לקראים שנאסרו משום שנתערבו בהם ממזרים (רמ"א אה"ע סי' ד סע' לז, ועיי"ש בפ"ת ס"ק מה), ולא אמרין בהם משפחה שנטמעה. והיינו משום דכיתות אלו לא נתערבו בישראל, ונחשבו כמשפחה אחת גדולה שלא נטמעה. והעיר הרב מרדכי אלטר מהגמרא בקידושין עו, א שגזרו על הכותים מפני ממזר או עבד ושפחה שנתערבו בהם, ולא אמרו בזה את הכלל משפחה שנטמעה. אך חשוב להדגיש שגם אילו היינו אומרים בגוי 'משפחה שנטמעה נטמעה' אין זה שייך למתגיירים עצמם שגרותם מפוקפקת, אע"פ שכבר התחתנו ונולדו להם ילדים ונכדים, כל עוד המתגייר המסופק עצמו ידוע ולא 'נטמע'. ובקובץ "בית הלל" גליון מ עמ' כו (שהוזכר ע"י הרב עמיטל) הרב אליהו בר שלום כתב בשם הקדמת ספר "כצרוף כסף" עמ' 11 בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א שלא אומרים כלל את הכלל 'משפחה שנטמעה' לגבי גוים.

ב. בענין דעת הרמב"ן (בחידושי, שהועתקו גם בר"ן, עיי"ש; במאמר עמ' 23): מדברי הריטב"א בקידושין עא, א מוכח שסובר הרמב"ן שהכלל 'משפחה שנטמעה' שייך גם בעבד וחלל, וכמו שהבין החזו"א באה"ע סי' א סוס"ק ל, וכפי שכתב במאמר. והיינו שהמשנה בסוף עדויות שכגון אלה [שנתקברו בזרוע] אליהו בא לטמא ולטהר וכו' מדובר בפסול חללות ועבדות - הכוונה שבסתם פסול חללות ועבדות אליהו לא בא לרחק, כפי שמפורש בריש המשנה שם. אבל בים של שלמה שם (פ"ד סוף סי' ג) מוכח שלדעת הרמב"ן לא אמרין משפחה שנטמעה נטמעה גבי חלל ועבד, ונראה שכן הבין גם הבית שמואל בסי' ב ס"ק יט.

ג. בהערה 16 עמ' 28 כתב הרב עמיטל שהרי בדיעבד כולם גרים כמ"ש הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פי"ג הי"ז ובשו"ע יו"ד סי' רסח. ע"כ. וקיצר ולא ביאר דבריו, שהרי בראשית דבריו בעמ' 21 כתב שהמרמים את בית הדין, שאינם מקבלים על עצמם כלל עול תורה, קיים ספק ביהדותם.

ולמעשה אע"פ שיש מאחרוני האחרונים שנדחקו ברמב"ם לפרש דבריו שבדיעבד אף במקרה שאנן סהדי שלא קיבלו מצוות בעת הגרות חלה - מ"מ בראשונים מבואר שאין כן דעת הרמב"ם (הרב מרדכי אלתר היפנה אותי לרבי אברהם מן ההר ביבמות עו, ב, ועי' עוד בסמ"ג לאוין קטז ד"ה כשם שמלין שמקצר את דברי הרמב"ם, ובעץ חיים מלונדון שחי דור אחר הסמ"ג הל' ע"ז וגרים פ"ח, ובקריית ספר למבי"ט סוף פי"ג). וא"כ דברי אחרוני אחרונים הנ"ל בטלים לעומתם. ואכן לאח"כ רונה פורסמו דעות הרבנים הן אשכנזים והן הספרדים שגירות שנתברר שמעולם לא נתכוון המתגייר לקבל מצוות מעיקרא לא חלה. וא"כ כיון שרבני וראשי מערך הגיור עצמו, מעידים שרובם הגדול של המתגיירים כל קבלתם היא מן השפה ולחוץ, וכ"ש בגיורי הצבא - נמצא שכל מתגייר הבא לפנינו שאינו שומר תורה ומצוות הוא בחזקת שלא נתגייר כהלכה עד שיוכח ההיפך - ואלו הם רוב המתגיירים.

בברכת התורה

דויד יצחקי

★ ★ ★

תגובה

יישר כח לרב דויד יצחקי שליט"א על הערותיו למאמרי.

א. בנוגע לחזון איש - אכן הערתו של הרב יצחקי נכונה, ומסתבר שהחזון איש התכוון לההוא שנמצא בו שמץ פסול, שעליו אומרת הגמרא עצמה 'שאני התם דאיהו ארע נפשיה'. ונותרה רק ההבנה הפשוטה של הרב אהרנברג זצ"ל בשו"ת דבר יהושע לסברא שגם לגבי גוי שייך דין משפחה שנטמעה.

ב. באשר לעצם הסברא, הרי ברור בדעת הרמב"ם, כמ"ש הגר"ש ריזובסקי זצ"ל, שהלכה זו של משפחה שנטמעה נטמעה אינה קשורה עם דין ספק ממזר. ולכן סברה זו לכאורה נכונה גם לגבי גויים כפי שהיא נכונה לגבי עבד לפחות בדעת הרמב"ם, וכפי שהוסבר במאמרי.

ג. ענין הפלשמורה לא הזכרתי, ואכן אינו ענין לכאן וכמ"ש הרב יצחקי.

ד. הרב דויד יצחקי שליט"א כתב "אע"פ שיש מאחרוני האחרונים שנדחקו ברמב"ם לפרש שבדיעבד אף במקרה שאנן סהדי שלא קיבלו מצות בעת הגרות שהגרות חלה" וכו'. אולם האחרונים עליהם מדובר הם הבית מאיר בתשובה יב והגר"ש קלוגר בטוב טעם ודעת ח"ב דיני גרות סי' קיא, ולאז קטלי קני באגמא הם. באשר לשאלה האם זהו דוחק ברמב"ם, דומני שהמעין ברמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יג הלכות טז-יז יסיק את ההיפך. ואם לדין - עיין גם גמרא שבת סח,

ב בענין גר שנתגייר בין הנוכרים, שמבואר שחייב קרבן על שבת על הדם על החלב ועל עבודה זרה, ואם כן איך נתגייר? ואכמ"ל, ולא התכוונתי לדון בשאלה זו במאמר גם לא בהערת השוליים.

ה. למיטב ידיעתי לא נכון כלל מ"ש הרב יצחקי ש'רבני וראשי מערך הגיור עצמו מעידים שרובם הגדול של המתגיירים כל קבלתם היא מן השפה ולחוץ'.

ו. מטרת מאמר שנכתב על ידי מי שאינו פוסק הלכה, כמוני, אינה להכניס את ראשי בין ההרים הרמים - אלא לעורר על נקודה שלא עסקו בה, ואם תענה בי צדקתי אבוא על שכרי.

יואל עמיטל

* * *

בענין מנין תשובותיו של החת"ס

לכבוד העורך הנכבד, שליט"א

לפני שנים מספר קראתי את מאמרו הנפלא של ידידי הרב אברהם שישא ('המעין' תשרי תשכ"ט [ט, א] עמ' 49) בנוגע למספר התשובות שכתב מרן ה'חתם סופר' זצ"ל. רציתי לזכות ולהנות את קוראי "המעין" בגילוי חדש שנתגלה לי לאחרונה בכת"י של הגאון רבי דניאל פרוסטיץ זצ"ל, שהיה יד ימינו של מרן החת"ס זצ"ל (והוא קבור עד היום בצד שמאלו של מרן בבית החיים הישן בפרשבורג). בתוך כתב היד, הכולל את חידושי ודרשותיו של ר"ד פרוסטיץ הנ"ל ועומד לצאת לאור בקרוב בס"ד, נמצאים כמה הספדים על מרן. בתוך אחד ההספדים נמצא משפט אחד הנוגע לדיונו של הרב שישא הנ"ל:

... "הצדיק מורינו ר' משה... למד כל התורה כולה, וישנו בנמצא יותר משנים עשר מאות שאלות ותשובות. ואני מכירו בהיותו בפראסטיץ¹ צדיק ופרוש וקדוש, ואח"כ נתקבל בדרעזניץ², ואח"כ זכינו להיות פה ל"ב שנים³ כנגד ל"ב נתיבות החכמה"...

נראה שרבי דניאל פרוסטיץ הסתמך על פנקסיו של מרן כדי להגיע למספר של אלף ומאתיים תשובות. ועדיין צ"ע. בכתב היד החשוב הזה נמצאים גילויים נוספים מעניינים בנוגע לחייו של מרן זצ"ל, ועוד חזון למועד.

נתן דוד רבינוביץ

1 מרן למד בפראסטיץ (או פראסניץ) משנת תקמ"ו עד תקנ"ד.

2 מרן התקבל כרבה של דרעזניץ בשנת תקנ"ד. ראה מאמרו של הרב שישא הנ"ל עמ' 52 והערה 5 בנוגע לפנקסיו של מרן.

3 הרבה עסקו במנין ל"ג השנים שכיהן מרן בפרשבורג ("ג"ל עיני ואביטה נפלאות"), אולם הגאון רבי דניאל זצ"ל מזכיר כאן ל"ב שנה!